

Werk

Titel: Herbarium Amboinense, plurimas conplectens arbores, frutices, herbas, plantas ter...

Jahr: 1743

Kollektion: Zoologica

Werk Id: PPN369546733

PURL: <http://resolver.sub.uni-goettingen.de/purl?PID=PPN369546733> | LOG_0060

OPAC: <http://opac.sub.uni-goettingen.de/DB=1/PPN?PPN=369546733>

Terms and Conditions

The Goettingen State and University Library provides access to digitized documents strictly for noncommercial educational, research and private purposes and makes no warranty with regard to their use for other purposes. Some of our collections are protected by copyright. Publication and/or broadcast in any form (including electronic) requires prior written permission from the Goettingen State- and University Library.

Each copy of any part of this document must contain there Terms and Conditions. With the usage of the library's online system to access or download a digitized document you accept the Terms and Conditions.

Reproductions of material on the web site may not be made for or donated to other repositories, nor may be further reproduced without written permission from the Goettingen State- and University Library.

For reproduction requests and permissions, please contact us. If citing materials, please give proper attribution of the source.

Contact

Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen
Georg-August-Universität Göttingen
Platz der Göttinger Sieben 1
37073 Göttingen
Germany
Email: gdz@sub.uni-goettingen.de

Cortex quoque tenuis ac ficcus est, durior quam in præcedente, unde & ab aurificibus expetitur, ex quo carbonēs exurunt, uti de præcedenti *Haän* fuit dictum, unde & a quibusdam idem nomen Amboinen-*se* *Ulit Helawan*, h. e. *Cortex Aurarius* inponitur. Lignum est ut præcedentis, duplicem gerens colorem, alba enim ejus species lignum dat pallide album uti præcedens, rubra vero ad oras albicat, & introrsum pallide fusca est, quæ varietas in latifolia quoque observatur specie: Floret Decembri.

Præter binas præcedentes species alius litoreus obcurrit frutex, qui stipitem gerit brevem & incurvum, folia gerens majora quam priorum, atque ab illis *Caryophyllorum* multum differentia, novem ac decem pollices longa, binos cum dimidio & tres lata, dictoque modo circa ramulos posita longos ac firmos. Flores sunt parva ac viridia capitula sese in quatuor alba petala dividit, uti in præcedentibus, quæ Julio & Augusto conspiciuntur. Lignum est flavum, solidum, durum & ficcum, sine venis distinctum.

Nomen. Latine *Carbonaria altera*: Nomen Malayense ignotum est: Amboinice in Hitoea vocatur *Hanet* & *Ulit Helawan*, nomen commune cum præcedentibus, cum quibus multi hanc confundunt.

Locus. In Amboinæ montibus obcurrit potissimum circa *Dammaræ* arbores, & *Caju Puti*, uti & in aliis levioribus silvis, semper in ficcis & calidis locis, licet litori vicinis. Tertia species tantum in litoribus crescit altis juxta *Hitoes* oram.

Ufus. Ad ædificia hoc lignum multum adhibetur, ad palos nempe, costas, minoresque trabes, quum firmum sit & optime exficari possit: plurimum vero in carbonēs exuritur uti præcedens, tam lignum quam cortex, qui conducunt non tantum fabris, sed etiam aurificibus tam ad ferrum cudendum, quam ut loco crucibuli aurum in his liqueat, uti in præcedenti dictum fuit capite.

N. B. Huic capiti nullam adjectam in opere inveni figuram.

De *schorffe* is mede dun en droog, harder dan aan 't voorgaande, en daarom van de Goudsmiden gezocht om koolen daar van te branden, gelyk van 't voorgaande *Haän* gezegt is; daarom het ook by zommige in 't Amboineesch dezelfde naam voert van *Ulit Helawan*, dat is goude bast. Het hout is als aan 't voorgaande, en van tweederley couleur, want het witte geslagt heeft een bleek-wit hout, gelyk 't voorige, maar 't roode is aan de kanten witachtig, en naar binnen toe ligt-bruin, welk onderscheid men in 't groot-bladige ook vind. Het bloeyt in December.

Behalven de twee voorgaande soorten, heeft men nog een eigentlyk strand-gewas, met een korte kromme stam opschietende, de bladeren grooter dan aan de beyde voorgaande, en van de Nagel-fatsoen verder afwykende, negen en tien duymen lang, twee en een half, en drie breed, op voornoemde manier rondom de lange en styve ryskens staande. Het bloeyzel zyn kleene en groene knopjes, die zig in vier witte blaadjes verdeelen, gelyk in de voorgaande: en men ziet 't in July en Augustus. Het hout is geel, digt, hard, en droog, zonder aderen.

Naam. In 't Latyn *Carbonaria altera*. De Maleytze naam is onbekent. Amboinisch op Hitoe *Hanet* en *Ulit Helawan*, een naam gemeen met 't voorgaande, waar mede het veele vermengen.

Plaats. Men vind het in 't Amboinsche gebergte, meest omtrent de *Dammar-boomen*, ook *Caju Puti*, en andere ligte boschen, altyd op de drooge en heete plaatzen, al liggenze by den strand. De derde zoorte vind men alleen op steyle stranden, langs de Kust van *Hitoe*.

Gebruik. In den huisbouw komt dit hout te pas, tot sparren, ribben, en kleene balkjes, om dat het styf is, en wel droogen kan. Het meeste werd gebruykt om koolen daar van te branden, gelyk 't voorgaande, zo van 't hout, als van de *schorffe*, dienstig niet alleen voor de *Yzer* maar ook voor de Goudsmiden, zo om te smelten, als in plaats van kleene kroesjes te gebruyken, gelyk in 't voorgaande *Kapittel* gezegt is.

N. B. Ik heb by dit Hoofstuk geen Figuur in het Werk gevonden

CAPUT VIGESIM. SEPTIMUM.

Lignum corneum. Hussur.

Hussur filvestris species celeberrimi fructus *Mangostanæ*, seu saltem *Macassarensis Kiras*, sed filvestris penitus, nec cibo aptus: Altum gerit truncum, sed non admodum crassum, ad summum ulnam crassum in diametro, plerumque vero non ita crassum, qui cortice obductus est nigro, ligno firmiter adhærente. In vertice ramos extendit amplos, seque in plures dividit breves & capitatos ramulos, firmos ad oras acute alatos, superiores autem quodammodo quadrati sunt, fulcati, ac viridi obducti cortice; ex geniculis bina excrescunt folia sibi obposita, quæ cum subsequenti pari obliquam formant crucem, uti & ramuli tali constituti sunt modo.

Folia sunt magna, illa quodammodo *Bintangoræ* *Montanæ* referentia, sed majora, ab undecim nempe ad quindecim pollices longa, quatuor lata pollices, in vetustis vero arboribus breviora, glabra, firma, & splendentia, crasso nervo medio donata, superne autem glabra & fulcata, inferne dorso trigono protuberante, ex quo venulæ subtiles ac transversales sum ducunt ortum, non autem ita parallelæ atque adunatæ ac in *Bintangora*.

Crassius brevibusque folia hæc insident petiolis, quorum quidam adeo incurvi sunt, ut inferior pars sæpe superior sit: Ramorum summum in bina terminatur foliola instar burfæ complicata & acuminata, ex quibus nova progerminant folia ac pedunculi, teneraque folia adeo splendent, ac si oleo essent inuncta. Inter suprema folia ex ipso ramo flos provenit ex incurvo dependens pedunculo, formam minorum *Rosarum* referens, ex quatuor firmis & luteis constructus petalis crassis ac subrotundis, concava sua parte retrorsum

XXVII. HOOFDSTUK.

Hussur-Boom.

Hussur is een wilde zoorte van de vermaarde vrucht *Mangostaan*, of immers van het *Macassaarse Kiras*, dog gantsch wilt, en ongebruikelijk tot de kost. Het heeft een boogen, dog niet zeer dikken stam, op 't meest een vadem dik in de rondte, of gemeenlyk minder, swartachtig van *schorffe*, die digt aan 't hout legt. Boven spreijd by zyne takken nooit uit, en verdeeltze in veele korte en geknopte ryskens, styf, aan de kanten met scherpe ruggen, dog de voorste zyn eenigzints vierkant, gegeut, en met een groene *schorffe* bekleet; in de leeden staan twee bladeren tegens malkanderen, makende met het volgende paar een schuyns kruis, gelyk ook de ryskens zelfs doen.

De bladeren zyn groot, eenigzints die van de berg *Bintangor* gelyk, dog grooter, te weeten van 11. tot 14. en 15. duymen lang, vier duymen breed, en aan de oude boomen korter, glad, styf, en glimmende, met een dikke middel-zenuwe, boven glad en gevorent, beneden met een drielante rugge uitsteekende, uit derwelke over-dwars kleene en fyne adertjes lopen, zo evenwrydig en digt niet als aan *Bintangor*.

Zy staan op korte dikke steelen, en zommige zyn zo gedraagt, dat het onderste boven komt. Het uytterste der takken heeft twee kleene blaadjes als een beursje toegespitst, waar uit nieuwe bladeren en steelen voortkomen, en de jonge bladeren glimmen zodanig als of ze met olye bestreken waren. Tusschen de voorste bladeren uit de tak zelfs komt een bloem voort aan een krom steeltje hangende, in de gedaante van kleene roosjes, gemaakt van vier styve geele blaadjes, dik en rondachtig, met het bol agterwaarts gebogen, en rustende op vier dikke en half holle schubben, in

sum flexis, ac quatuor crassis semi-concavis incumbens squamis: Flos autem in centro suo repletus est crassis, brevibus, & albicantibus staminibus, debilem fundentibus odorem, in horum medio crassum exurgit pistillum.

Fructus solitarius excrefcit, ramis arcte adcumbens, Pruni magnitudine, Macassarensium Kira & Soffo adeo similis, ut ejus silvestrem quis putaret esse speciem, pericarpio enim infidet ex quatuor crassis & semi-concavis petalis formato, quorum bina majora sunt, superius vero coronatum est verruca quasi instar capitis clavi, externe autem colorem gerit obscure fuscum vel fumeum, interne vero hic fructus repletus est carne mucosa, in qua mollia quædam recondita sunt officula feminalia, semi-plenam lunam referentia, ille autem recens si sit, resinofum spirat odorem, si prolapsus, ingratum: Ex fructus putamine, uti & ex vulneratis ramorum ramis crassus & viscosus exsudat liquor instar illius Socci seu Papeda, potissimum vero in disrumpis petiolis ac geniculis, ille autem luteus exsiccat & condensatur.

Lignum recens cæsum albicat, sed rufum mox exsiccat, seu mellinum gerit colorem, estque durissimum, grave, ac casu difficile, acsi corneum esset, per longitudinem striatum est, at tenuibus constat fibris, sique per transversum secetur, ejus venulæ mox circa centrum decurrentes instar radiorum Solarium in conspectum veniunt.

Hujus arboris & altera latifolia obcurrit species, cujus folia binas spithamas sunt longa, ac binas palmas lata: Ejus radices supra terram elewantur uti illarum *Mangi Mangi*, sunt vero crassiores. Hujus flores fructusque huc usque ignoti sunt.

Lignum corneum angustifolium, Amboinice *Hussur Loumahun*, hujus femina habetur, longa gerit angustaque folia inæqualis magnitudinis, a quinque ad undecim pollices longa, binos lata digitos, firma & glabra, deorsum sensim angustata, ac pedunculo fere destituta, illis *Codiba* majoris similia: Ejus lignum corneum quoque est ac durum, & instar prioris adhibetur, sed raro, nec nisi ad majores ædium costas.

Nomen. Latine *Lignum Corneum*. Malaice & Macassarice *Malacca*: Amboinice in *Leytimora Hussur*, in *Hitoe Lobussul*. Fructus ejus in caussa est, ac quidam pronunciant in Amboinæ montibus *Mangostanas* reperiri, Javani vero ac Baleynenses arborem hanc *Mundam* suam esse putant, quæ edulem dat fructum, succumque fundit luteum ac viscosum.

Locus. Hoc lignum parum innotuit, quum raro obcurrit, nec ullibi crefcit nisi in summis ac remotis montibus, in levibus *Dammaræ* arborum silvis: Ob lignum confunditur cum *Caju Maes*, ob foliorum formam cum *Mangio terrestri*, quum tamen tres diversæ sint arbores.

Ufus. Ab Amboinensibus quodammodo adhibetur ad ædificia, ad parvas nempe trabes, in hunc vero finem juniores tantum eligunt arbores vix virum crassas; crassiores enim ob corneam ipsarum substantiam ac gravitatem ex montibus deducere nequeunt, neque regere, in longas tamen has findunt partes, ex quibus manubria Toranorum ac securium formant. Si itaque vera sit *Malacca Javanorum* & *Macassarensium*, ex ejus ligno ingentes fabricantur palatiorum suorum postes pro regibus ac principibus, quos nefando labore ex montibus silvosis petere debent, uti id supra in capite de *Carbonaria prima* innuimus. In *Leytimora* plurimum in altis *Emæ* crefcit montibus, ubi lignum adhibetur ad clavos ligneos navigiorum *Corre Corren* dictorum, qui ex *Sappan* ligno alioquin formantur. In magnis Amboinensium ædibus postes ex illo formantur ut & tenacula tectorum, est enim æque durable ac *Caju Nani*, immo in ipsa terra, *Bimanenses* ejus radicibus utuntur ad *Ubat Saguweer*, vocantque *Adjoe Java*, h. e. *Caju Java*.

Tabula Trigesima

Ramum exhibet *Ligni Cornei*, seu *Hussur*, uti a *Rumphio* & *incolis* vocatur, quæ proprie *Dillenia silvestris* est species, cujus & binæ aliæ lib. 2. cap. LIV. supra descriptæ sunt.

in de midden uitgevult met korte, dikke, en witachtige draden, en daar in een dik pilaartje, slap van reuk.

De vrucht staat enkeld en dicht tegens de takken, in de grootte van een Pruym, het *Macassarische Kira* en *Soffo* zo gelyk, dat men het voor een wilde zoorte daar van zoude aanzien, want zy staat op een voetje van vier dikke half holle blaadjes gemaakt, waar van twee grooter zyn, voren met een voratte als het hoof van een spyker, van buyten donker-bruyn of rookverwig, binnen is ze vervult met een slymerig vleesch, en daar in eenige weeke zaatkorrels als halve Manen, aan de versche bersachtig van reuk, aan de afgevallene vuyl. Uit de bolster of schaal van de vrucht, gelyk mede uit de gequetste schorsse van de takken, sweet een dikke en kleverige vochtigheid als die van *Socum* of *Papeda*, doch meest aan de afgebrokene steelen, en aan de leeden, derwelke geel besterft.

Het hout vers gekapt is witachtig, maar besterft strax ros of booning-geel, zeer hard, swaar, en moeyelyk om te kappen, als of het hoorn was, in de lengte gestreept, doch fyn-dradig, en als men 't dwers kapt of zaagt, zo ziet men de adertjes rondom het hert straalsgewys, staande als een Son.

Men vind 'er nog een grootbladige zoorte van dezen boom, wiens bladeren twee spannen lang, en twee handen breed zyn. De wortelen staan boven de aarde, gelyk aan de *Mangi Mangi*, doch zyn dikker. Bloemen en vruchten hier van zyn nog onbekent.

Lignum corneum angustifolium, in 't Amboinisch *Hussur Loumahun* wert voor 't wylfen gehouden, heeft lange smalle bladeren van ongelyke grootte, van 5. tot 11. duymen lang, twee vingers breed, styf en glad, naar agteren allengskens toefmallende, en schier zonder steel, die van groote *Codiho* gelyk. Het hout is mede boornachtig en hard, werd gebruikt als het voorige, doch zelden, en maar tot dwers-houten aan groote huizen.

Naam. In 't Latyn *Lignum Corneum*. *Malaices en Macassarische Malacca*: Amboinisch op *Leytimor Hussur*, op *Hitoe Lobussul*. De vrucht maakt dat sommige voorgegeven hebben, dat men in 't Amboinische gebergte *Mangostaans* vind, doch de Javanen en Baleysers houden hem voor haar *Munda*, het welken een eetbare vrucht draagt, en een geele en kleverige zap uitgeeft.

Plaats. Dit hout is weinig bekend, om dat het zelden gevonden wert, wassende nergens dan op 't hooge en verre afgelegene gebergte, in de ligte *Dammar-boschen*. Aangaande het hout wert het vermengt met *Caju Maes*, en aan gedaante der bladeren met het *Mangium Terrestre*, daar het nochtans drie verschillende boomen zyn.

Gebruik. By de Amboinezen heeft het in den huisbouw wel eenigzints plaats tot balkjes en platen, doch daar toe nemenze maar de jonge boomen, die nog geen man dik zyn, want de dikkere kunnenze wegens haare boornachtige substantie en swaarte niet uit het bosch haalen en bedwingen, echter klovenze die in lange stukken, waar van zy de steelen tot haare Toranen en bylen maken. Indien het dan de regte *Malacca der Javanen* en *Macassarens* is, zo werden daar van groote stylen tot de *Paleizen* haarer Koningen en Princen gemaakt, die zy met een godlozen arbeyt uit het bosch haalen, gelyk boven in 't Kapittel van *Carbonaria prima* gezegt is. Op *Leytimor* valt het meest in 't hooge gebergte van *Ema*, by dewelke het gebruykt wert tot bouten nagels aan de *Corre Corren*, die men anders van *Sappan*-hout maakt. Aan groote buyzen der Amboinezen wert het tot stylen gebruykt, als mede tot sleutels om de gebinden aan malkander te begten, want het is zo durabel als *Caju Nani*, ook in de aarde. De *Bimanezen* gebruyken zyne wortelen tot *Ubat Saguweer*, en noemen 't *Adjoe Java*, dat is *Caju Java*.

De dertigste Plaat

Vertoont een Tak van het *Hoorn-hout*, ofte de *Hussur*, zo als die van *Rumphius* en de Inlanders genaamt wert, welk eigentlyk een wilde zoort is van de *Dillenia*, waar van boven in het tweede Boek. capit. LIV. twee andere zoorten beschreven staan.

